

Історія і археологія України та Волині

УДК 908.737 (477. 82)

Геннадій Гулько

Дирхеми X століття у скарбі з села Доросині

У статті проведений комплексний аналіз частини випадково знайденого скарбу – арабських дирхемів VIII – X ст. В зв'язку з вивченням цього матеріалу обговорюється питання хронології монет, інших нумізматичних та історичних аспектів проблеми. Особливу увагу приділено версіям надходження та використання на території Волині дирхем Арабського халіфату. Стаття вводить в науковий обіг монетну складову одного з небагатьох скарбів X століття, виявлених у нашому краї.

Ключові слова: скарб, дирхем, легенда, Арабський халіфат, Волинь, купець, торгівля, городище.

Гулько Г. Дирхеми клада X столетия с села Доросыни.

В статье проведен комплексный анализ части случайно найденного клада – арабских дирхемов VIII – X ст. В связи с изучением этого материала обсуждаются вопросы хронологии монет других нумизматических и исторических аспектов проблемы. Особое внимание уделено версиям доставки и использования на территории Волини дирхем Арабского халифата. Статья вводит в научный оборот монетную составляющую одного из немногих кладов X столетия, обнаруженных в нашем крае.

Ключевые слова: клад, дирхем, легенда, Арабский халифат, Волинь, купец, торговля, городище.

Gulko G. Dirkhemi treasure of the X century from the village of Dorosyni.

The article contains a complex analysis of a part of a randomly found treasure - Arab dirhams VIII - X st. In connection with the study of this material, questions of the chronology of coins other numismatic and historical aspects of the problem are discussed. Particular attention is paid to the versions of delivery and use in the territory of Volhynia dirhem of the Arab caliphate. The article introduces into the scientific circulation the monetary component of one of the few treasures of the 10th century found in our region.

Key words: treasure, dirham, legend, Arab Caliphate, Wolin, merchant, trade, ancient settlement.

Постановка наукової проблеми та її значення. Відомо, що для дослідження давньої історії особливе значення мають матеріальні знахідки, і перш за все речові та монетні скарби. По – перше виявлені раритети з них дають можливість глибше зрозуміти рівень різних сфер життя досліджуваної епохи. По – друге, зокрема, знайдені монети сприяють дослідженню рівня тогочасної торгівлі та головне, відносно точно датують в часі інші речі з скарбу. Як стверджує М. Ю. Брайчевський, кожний етап у розвитку людства має свої характерні категорії скарбів, обставини їх появи та утворення. Це глибоко зумовлений процес, зрозуміти який можна лише з урахуванням суспільного прогресу у відповідну епоху [5,53]. Це положення особливо значиме для волинського краю, так як історичні процеси, які тут відбувалися, не лише в добу VI –VIII, але й навіть наступних IX – X століть залишаються для дослідників маловідомими. Тому кожна матеріальна знахідка історичного періоду, який передував входженню волинського краю до складу Київської Русі, виявлена як археологами під час розкопок, так і приватними пошуковцями, має неперехідне значення. Саме обґрунтуванню цієї проблеми призначене дане дослідження.

Аналіз останніх досліджень з цієї проблеми на Волині. За всі роки досліджень історії нашого краю, фахівцям достовірно відомі лише кілька скарбів, які завдяки виявлених там арабським дирхемам, можна датувати IX – X століттями. Перший з них, невідомо де і коли знайдений, зберігається у фондах Волинського краєзнавчого музею. Цей скарб нараховує 297 срібних дирхемів, карбованих у 918 – 921 роках і досліджений лише попередньо [25]. Другий скарб, який фахівці датували другою половиною X століття, був виявлений 1883 році в с. Борщівка на Рівненщині. Ця знахідка вмістила 42 срібні злитки, 17 срібних жіночі та чоловічих прикрас тощо. Цей скарб в наш час також дослідити неможливо, так як більше століття тому він був переданий у фонди Ермітажу (м. Санкт – Петербург) [9,73]. В окремих виданнях згадуються знайдені на історичній Волині до 1917 року скарби арабських монет та амулетів у містечку Торчин Луцького району, біля м. Кременця на Тернопільщині тощо, але достовірної інформації про ці факти автору цього дослідження відшукати не вдалося [16,29]. Відомими в сьогоденні нашого краю є випадкові знахідки поодиноких дирхемів в Горохівському, Луцькому, Рожищенському, Шацькому та ряді інших районів області.

Тому цілком вірогідно, що найбільш чисельний дирхемами скарб на Волині був виявлений у 2009 році приватним пошуковцем, за окремими даними, на межі Любомльського та Шацького районів. При цьому власник знахідки, що нараховувала нібито 1420 дирхемів загальною вагою 4280 грамів та кілька прикрас і амулетів, не дав можливості фахівцям його дослідити в повному обсязі [16,29]. Лише біля сотні дирхемів з цього скарбу потрапила до фондів Любомльського історичного музею. Попередні дослідження свідчать, що ці монети викарбувані в 799 – 809 та 926 – 927 роках. Отже, якщо не брати до уваги не завжди достовірну інформацію про інші подібні факти, то до недавнього часу три згадувані скарби були одними з кількох, більш – менш точно датованими в часі матеріальними свідченнями волинської історії VIII-X століть.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Інформація про випадкове виявлення у 2011 році ще одного скарбу біля с. Доросині Рожищенського району на Волині, серед яких є дирхеми та прикраси, не могла полишитись поза увагою краєзнавців нашого сьогодення (додаток 1). Показово, що світлина з цієї знахідки вже потрапила на сторінки одного з російських видань навіть без вказівки країни, де її виявили [19,18]. Завдяки люб'язній згоді власника цього скарбу колекціонера з Луцька, автору цього дослідження була надана повна можливість дослідити цю унікальну знахідку. Тут вимагає уважного осмислення обставини виявлення скарбу, який вірогідно, дійшов до нас лише частково. Згідно слів нинішнього власника скарбу, його знахідка була виявлена на зораному полі в двох місцях. Перша частина скарбу, переважно злиплі між собою монети, знаходилась в глиняному горщику, від якого збереглася лише нижня частина. Друга частина знахідки перебувала за 10 – 15 метрів від попередньої, і швидше всього, це - вміст верхньої частини того ж горщика, розтягнутий по полю тракторним плугом. Ймовірно, що він, як вмістилище скарбу, знаходився в наші дні на глибині лише 35 – 40 сантиметрів, а вміст горщика був виявлений тільки завдяки сучасним технологіям обробітку землі методом глибокої оранки. Можна вважати, що цей ліпний керамічний виріб виготовлений з типової для Волині глиняної суміші та тогочасної технології і може бути датований IX століттям [10,125].

Характерними також є складові тієї частини скарбу, що зберігся і був наданий для дослідження. Як зазначалося, виявлений біля с. Доросинь скарб був змішаний і складався з жіночих срібних прикрас та арабських дирхемів. Так як його немонетарна складова не є темою даного матеріалу, то тут варто лише зазначити, що ця частина скарбу нараховувала дев'ять предметів з срібла загальною вагою 123 грами. Згідно відомих науці аналогів ці раритети можна датувати IX – X століттями [2,281].

Щодо основного питання дослідження, арабських дирхемів, то як згадувалося, на місці знахідки було виявлено лише частину скарбу з 70 монет вагою 182 грами срібла. Для прикладу подана світлина з дев'яти таких дирхемів (додаток 2). Завдяки високопрофесійній допомозі, наданої відомим українським краєзнавцем з м. Вінниці Шиліним Юрієм Олександровичем, у цьому матеріалі є можливість здійснити досить комплексне дослідження знайдених дирхемів. Зокрема, 54 монети є загалом в доброму, 8 - в задовільному, 2 - в незадовільному стані, а 6 – представлені у вигляді фрагментів, так званих, «січки» або «резанів». На 68 монетах та їх фрагментах написи легенди на аверсі та реверсі повністю або ж частково піддаються читанню, на двох - ні. На 16 дирхемах є всі ознаки, що вони використовувалися не лише тривалий час, але й піддавалися механічним пошкодженням в минулому або ж при виявленні в наш час. Помітними є і окремі технологічні дефекти з місць карбування монет - зміщення штемпеля, дещо овальна конфігурація окремих з них та нерівномірна товщина. На трьох дирхемах пробиті по два отвори для шнурка, тобто поряд з торговою функцією, монети могли використовувати і як прикраси. Розмір більшості повноцінних монет становить: 18 з них мають діаметр 2,6 см, 15 - 2,4 см, 12 - 2,5 см, 10 – 2,7 см. Щодо ваги: 29 мають 2,8 грама, 21 – 2,9 гр., 4 – 2,3 гр., а 5 – від 3,13 до 3,48 грама. Різниця у вазі та розмірі окремих монет значна. Так дирхем з васального до Арабського халіфату Табаристану, датований 782 роком, має вагу лише 1,9 гр., а діаметр - 2,2 см. Водночас дирхем доби халіфа ал Мутавакіла, датований 857 р. при діаметрі 2,7 має вагу 3,48 гр.

У хронологічному контексті дирхеми з скарбу умовно можна розділити на чотири основні групи. Для зручності надалі всі вони, як повноцінні, так і фрагменти, будуть враховуватись в загальній кількості (додаток 3).

До першої групи належать п'ять дирхемів доби арабської династії Омеядів (661 – 750 рр.), найдавніша з яких датована 712 р., добою халіфа ал – Валіда I, а пізніша – 747 р., тобто, часом халіфа ал – Валіда II. Це ще доба розквіту арабського халіфату, але з фактом кровопролитної зміни династії. До другої можна віднести 38 монет доби початку правління династії Абасидів з (750 - 809 рр.). Найбільше монет в цей період були карбовані за халіфів ал – Мансура – 15, ал Махді – 11, ар – Рашіда- 10. Як відомо, за цих володарів стабільність у величезній арабській державі поступово змінюється кризовими явищами. До третьої групи можна віднести 14 монет за 810 – 830 рр. та десять – 840 – 865 рр., тобто, від часів халіфа аль – Аміна до початку правління халіфа ал – Мустаїна. В цій групі найбільше монет було карбовано за халіфа ал – Мамуна – 12, який правив 20 років і лише одна – за 1840 – і роки, протягом яких встигли змінитися три халіфи. Це вже доба періодичних змін від стабільності до усобиць та проявів регіонального сепаратизму. В окрему, четверту групу можна виділити фрагмент дирхема, датований 908 роком, тобто початком правління халіфа ал – Мухтадіра. Він міг потрапити у Доросинівський скарб значно пізніше, як і дві остаточно не ідентифіковані монети, можливо, доби пізніх Абасидів. Як відомо, 10 - 11 століття - це вже період хронічних криз Арабського халіфату і період поступового зменшення надходження дирхемів до Європи.

Отже, як вбачається з хронологічних показників, основна частина монет належить до 750 – 809 рр., тобто зосередилася у арабського ще власника монет в часи відносної стабільності держави. Відомо, що загарбницька політика халіфату стимулювала активний розвиток торгівлі, особливо зовнішньої, так як арабські купці, нерідко виконували функції далекої розвідки. Саме інтенсивністю внутрішньої та зовнішньої торгівлі, перебуванням у торгових справах в різних регіонах держави власника дирхемів, можна пояснити знаходження в скарбі монет імена трьох з п'яти халіфів, які правили протягом згадуваних 60 років. Це ж явище підтверджує присутність у скарбі монет з окраїн халіфату, зокрема, згадуваного дирхема 780-х років васальних правителів з династії Іспехбедів з прикаспійського Табаристану та дирхема початку 800-х років правителів династії Хариджитів з нез'ясованого регіона Північної Африки. Водночас, часта зміна халіфів, а отже й періодичні ускладнення політичної ситуації в державі, як свідчить аналіз якості та дизайну монет, незначно впливали на розмір та вагу дирхемів. Для прикладу, десять монет зі скарбу приналежних до відносно стабільної доби вже згадуваного халіфа ар - Рашіда в діаметрі мають різнобій від 2,4 до 2,7 см, проте основне – вага залишалася в межах від 2,8 до 2.93 гр. Показово виглядає це явище вже у середині IX століття, коли халіфат переживав не найкращі часи, зокрема, і невдалі війни. Проте всі десять монет зі скарбу 840-х - 860-х років, і, навіть згадуваний дирхем 908 року залишалися діаметром від 2,5 до 2,7 см. Зате об'єм їх навіть зріс і більшість з них мали вагу від 2,85 до 3,48 гр. Звичайно, що це можна пояснити і погіршенням якості срібла в монетах, проте таке дослідження ще не проводилося. У цілому дані показники свідчать про постійну увагу халіфів та їх правителів на місцях до якості грошей, торгівлі і, звичайно, щодо своїх купців. Водночас відомо, що згадане явище збільшення маси дирхемів співпало із поступовим зменшенням срібних запасів в Середній Азії, збільшенням в місцевому обігу мідних фельсів та закономірним збільшенням попиту на срібло, як засобу внутрішнього обміну [24,85]. Все це, крім іншого, спричинило зростання значимості регіональних володарів, на території яких були срібні рудники, і, водночас, наближення відомої «срібної кризи», коли ввіз дирхемів у Європу почав скорочуватися. Однак, в цілому, транзитна торгівля Русі зі Сходом не припинялася до часів монгольського нашествия [3, 390].

Досить цікавими під час аналізу скарбу дирхемів є й інші історичні нюанси. Зокрема, на перший погляд малозрозумілими є кількість та хронологічні рамки п'яти дирхемів з першої групи, часів халіфів з династії Омеядів. Цей факт, ймовірно, можна пояснити кривавою боротьбою між першим халіфом з династії Абасидів ал-Аббасом. Цей володар навіть хизувався своєю жорстокістю, проявленою щодо вельмож - прихильників попередньої династії, а також релігійної та провінційної опозиції. Є версія, що внаслідок цього протистояння було винищено не лише більшість його політичних та релігійних супротивників, але й були вилучені та переплавлені більшість дирхемів з титулами династії Омеядів. Очевидно, що п'ять «опозиційних» дирхемів, датованих 712 – 747 роками, могли потрапити у скарбницю арабського купця вже за межами халіфату, можливо, під час торгової операції на території Волзької Булгарії, де ці монети могли використовуватися безборонно.

Не менш пізнавальною під час дослідження монет скарбу є інформація щодо імен шістнадцяти халіфів, з часів Абасидів у обов'язковому порядку в присутніх у легендах дирхемів. При цьому написи на чотирьох монетах згадують принципів – наступників, імена яких зрідка вводились у легенди ще за життя халіфа у випадках загрози усобиць. Такі згадки, зокрема, дають можливість уточнити часи правління та діяльності окремих з них, залишають для істориків – арабістів перспективи подальших досліджень маловідомих сторінок історії халіфату. Можливо, це стосується й згаданих на дирхемі 756 р. з м. Куфа імені принца (?) ас Сафаха та еміра (?) Омара на монеті 782 року з Табаристану. Цікавим також є факт відсутності в скарбі дирхемів з другої групи монет доби правління халіфа ал Аббаса (750 – 754 рр.) та халіфа ал Хаді (785 – 786 рр.), що можна пояснити дуже радикальними діями щодо їх пам'яті наступних володарів халіфату. Цінними для дослідників є також написи на дирхемах за 780, 809, 818 роки та двох монетах 860-х років, де згадуються імена правителів, датовані періодом їх боротьби за престол. Показовими є також легенди на 17 монетах, де поряд з халіфом згадуються провінційні володарі та інші чиновники. І це, вірогідно, не лише данина ієрархічним принципам [24,87]. Цілком можливо, що маючи під своїм контролем срібні рудники та монетні двори, вони у часи чергової владної кризи нерідко вводили в написи на дирхемах не лише ім'я халіфа, але й власне та своїх окремих впливових сановників. Не менш цікавою є географія вказаних на дирхемах назв 19 міст та регіонів, де були викарбувані монети. Їх територіальний спектр сягає від Каспійського моря до Північної Африки. В двох випадках, на монетах за 812 та 813 роки вказані навіть рудники, відповідно Аш – Шаш (Ташкент) та Баджунайс (Вірменія). Закономірно, що найбільше дирхемів з скарбу (26!), було викарбувано в столиці Абасидів м. Медінат ас Саламі, тобто Багдаді, ще по п'ять – в містах Басра та Мухамедія, чотири – в м. Ісфахан, три – в м. Васіт тощо. У цілому унікальна збірка дирхемів з скарбу включає в себе дев'ять рідкісних монетного періоду, але ця специфічна тематика потребує особливих знань з історії Близького Сходу і вимагає окремого дослідження фахівцями.

Для більш конкретного розуміння значимості згаданого вище скарбу для історії Волині варто також хоч умовно з'ясувати хронологічні рамки, у яких діяв арабський власник дирхемів, а отже і коли вони могли потрапити на Волинь. Як вже згадувалося, найбільш молодша монета з скарбу датована 908, а найстарші – 712 та 740-ми роками. Якщо ж взяти до уваги версію щодо випадкової присутності цих монет у скарбі, то, як зазначалося, основна маса дирхемів належала до 750-х -860-х років. Отже, зважаючи на нетривалий вік тодішнього людського життя, з цими дирхемами могли мати справу майже три покоління арабських купців. Цілком можливо, що це були торговці з Іраку, адже, як згадувалося, 26 монет з скарбу карбувалася саме в м. Медінат ас Салам (Багдаді). Згідно досліджень фахівцями хронологічних рамок, протягом якого монети відомих скарбів здійснювали транзитний шлях з Близького Сходу до Русі, в середньому він тривав не менше 50 років. Хоча бували й винятки в бік значного його зменшення, зокрема, дирхеми одного з новгородських скарбів прибули туди зі Сходу лише за 14 років [21,286]. Якщо взяти за основу навіть термін у півстоліття, то майже всі дирхеми зі скарбу с. Доросині потрапили на Волинь на самому початку X століття. А отже, це один з найбільш ранніх скарбів арабських дирхемів та супутніх їм речей, виявлених у Західній Україні!

Варто також з'ясувати можливі напрямки торгових шляхів тієї доби, якими могли доставити монети та прикраси з цього та й інших скарбів на волинську землю. Звичайно, що тут можливі й інші варіанти, зокрема, участь княжого дружинника з Волині у військовому поході на арабський Схід. Проте, за головною версією, основними посередниками в торгівлі зі Східною та Центральною Європою у ті часи виступали міста південного Прикаспію та Хазарський каганат з столицею на Ітілі в низинах Волги. Тут, як повідомляють арабські хроніки, купці - русичі співпрацювали з хорезмськими, аланськими та персидськими колегами. Основна торгівля йшла через Волзьку Булгарію - величезний ринок для продажу хутра на середній ділянці волзької річкової магістралі. Далі м. Булгар, столиці «країни мороку» арабські купці прагнули не їздити. Все ж не зважаючи на ризик, вихідці з Середньої Азії, Персії та Іраку іноді досягали Балтійського моря, Праги, Кракова та Угорської рівнини, хоча вони добре знали, що шлях через землі слов'ян дуже важкий. Згідно слів географа Ібн – Русте (друга половина IX – початок X століття), цей шлях проходив «по степам, по землям бездорожнім, через струмки та дрімучі ліси». Труднощі дальніх шляхів не спиняли і русичів, які через

прикаспійський Табаристан привозили на верблюдах товари навіть в Багдад. З транзитною торгівлею купецьких товариств пов'язані, можливо, всі знайдені особливо значні скарби дирхемів. На території колишньої Київської Русі відомі не менше чотирьох скарбів дирхемів з кількістю більше 10 тисяч екземплярів та не менше десяти від 1000 до 10 тисяч. Майже всі такі багаті скарби, як стверджувала радянська історіографія, були виявлені на головних комунікаціях від Булгара до Балтики через Муром, Полоцьк тощо [3,390]. Проте, цілком вірогідно, що були й більш південні торгові шляхи, торовані за участю купців, наших предків - українців. Зокрема, один із значних скарбів дирхемів, за деякими даними, вже в наші часи був знайдений на Івано – Франківщині. За однією з версій такий торговий шлях міг проходити через Чернігів, Київ на Волинь та далі в Європу. Про те, що арабські купці та мандрівники у нашому краї бували, свідчать записки арабського хроніста середини X століття Масуді, який згадує одне з слав'янських племен Південно – Західної Русі «валінана», ідентифіковане багатьма сучасними істориками як волиняни [2,94]. Як згадувалося, у цілому нерівнозначний стан частини дирхемів, наявність шести фрагментів та отвори в трьох дирхемах з Доросинівського скарбу та значний їх хронологічний спектр свідчать про їх тривале використання. Вже ця обставина засвідчує про можливе використання місцевим власником дирхемів цього скарбу не лише як цінного металу, але й як засобу платежу. Отже, ще на початку X століття, дирхеми, які на Русі називали ногата, на значних просторах від Ірану до Новгороду і Волині могли мати значення тогочасної міжнародної валюти. Разом з тим присутність там кількох фрагментів та монет з механічними пошкодженнями свідчать, що їх могли набувати і як сировину для ювелірних робіт.

Важливим також вбачається питання про особу прадавнього волинянина, який у ті часи міг здійснювати торгові операції з прибулими купцями. Найбільш вірогідно, що він поступово набував свої цінності, про це, зокрема, свідчить хронологічний спектр дирхемів Доросинівського скарбу. Це могла бути досить заможна особа, так як в X столітті гривна кун відповідала 20 ногатам, тобто дирхемам. Отже, власник скарбу, навіть тієї частини, що збереглася в монетах, володів сумою коштів в 3,5 давньоруські гривні у номінації 10 ст. [16,18]. Якщо врахувати до цього і досить коштовні та високоякісні в ювелірному аспекті лунниці з намистом та сережки, то за тих часів такі цінності міг мати лише середньої руки купець чи заможний ремісник. При цьому, в його родині були жінки, адже, як згадувалося, такі прикраси як розкішні намиста, сережки та лунниці носило виключно жіноцтво [18,22]. Присутність тут язичницьких амулетів засвідчує, що ця родина не була християнською. Цілком можливо, що хтось з жінок цієї родини або ж їх служниць носив як прикраси та амулети три дирхеми з скарбу, що мають на краях по два отвори з слідами тривалого носіння на шнурку.

Нарешті, важливим для досліджуваного питання є з'ясування проблеми щодо місцевості, де був виявлений скарб. Як вже зазначалося, скарб був знайдений неподалік села Доросині Рожищенського району. Згідно всіх відомих літописних та археологічних даних про значні поселення доби Луки – Райковецької культури, або ж ранньої Київської Русі, у цій місцевості нічого не відомо. Згідно висновків сучасних істориків лише в XV – XVI ст. тут виникають як великі землеробські поселення, так і укріплені феодалні городища – Кияж, Доросині тощо [8,636]. Відомими є в цій місцевості залишки укріпленого замчища XV – XVI ст. князів Друцько – Любецьких біля с. Любче. У той же час для археологічної науки одним із важливих ознак статусу значимого населеного пункту VII – IX століть є наявність при ньому залишків оборонних споруд та поховальних курганів. У сучасних наукових монографіях щодо таких курганів тієї доби в цьому регіоні Волині згадується лише місцевість, де розташоване вже згадуване село Любче [2,95]. Воно розташоване лише за 4 км від місця виявлення скарбу. Про історичну значимість цього села засвідчував ще в 30-х роках минулого століття професор О. Цинкаловський, згадуючи в його околицях давнє укріплене городище та 30 курганів [20,57]. Враховуючи топонімічні особливості в назві с. Любче, про можливість його заснування в прадавні часи, зокрема, в добу Київської Русі, стверджує і професор Г. Бондаренко [6,212].

Як зазначалося, загальна вартість виявленого у цій місцевості скарбу, навіть за умов маловідомого для нас рівня тогочасних товарно - грошових відносин, є значною для пересічного волинянина IX – X століть. Зібрати навіть за століття якоюсь заможною або ж торговою родиною такі цінності можна було лише за умов постійного проживання в добре захищеному поселенні. І лише якась реальна загроза, що виникла після 908 р., змусила

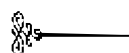
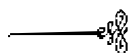

власника коштовностей заховати їх тимчасово, тобто на незначній глибині, за межами городища відомого сьогодні як с. Любче. Цілком можливо, неподалік від нього через наш край проходив один із згадуваних вище торгових шляхів тієї доби. Таку вірогідність висловлював і відомий український археолог М.М. Кучинко [16,15]. Серед інших, ймовірно, і цим шляхом на Волинь та далі вглиб Європи купці доставляли шовк, ювелірні вироби і коштовну посуду, вивозячи звідси хутра, віск, мед та лишаючи тут дефіцитне на Русі срібло у вигляді монет. До речі, і бурштин, поклади якого на історичній Волині відомі здавна, у ті часи цінувався як у Європі так і Азії.

Висновки. Варто наголосити на унікальності виявленого біля с. Доросині скарбу та зокрема, дирхемів, датованих в значному хронологічному спектрі – від 712 до 908 рр. Навіть здійснене початкове його дослідження дає підстави стверджувати про існуючі на історичній Волині у ті далекі часи торгові шляхи, що вели купецькі каравани з Близького Сходу у Центральну та північну Європу. Водночас сам факт виявлення скарбу, і особливо дирхемів, засвідчує про можливість різних форм місцевої, суто волинської торгівлі, а отже діяльність її функціонерів, що вимагала забезпечення порядку та безпеки. Ці ж фактори передбачають існування тут якоїсь владної організації, місцевої грошової системи, обидва існування яких на Волині у VIII – IX ст. досі сприймається сучасною наукою лише теоретично. Тому введення раритетів з скарбу в науковий обіг та продовження досліджень історичних, естетичних, нумізматичних, технологічних, спектральних та інших його аспектів дозволить поглибити наші знання щодо маловідомого періоду минувшини волинського краю.

Джерела та література:

1. Археология СССР / [главн. редкол.: Рыбаков Б.А.. (гл. ред.) и др.]. Степи Евразии в эпоху средневековья. – М.: Наука, 1981. – С.255.
2. Археология СССР / [главн. редкол.: Седов В.В. (гл. ред.) и др.]. Восточные славяне в 6 – 13 вв.. – М.: Наука, 1987. – С.281)
3. Археология СССР / [главн. редкол.: Седов В.В. (гл. ред.) и др.]. Древняя Русь. Город. Замок. Село. – М.: Наука, 1985. – С.390.
4. Археологія Української РСР. Т.3 – К.: Наукова думка, 1975. – 498 с
5. Брайчевський М. Скарби знайдені і не знайдені. – Київ: Наукова думка, 1992. – С.53.
6. Бондаренко В. Історична топоніміка Волинської області. – Луцьк: Надтир'я, 2016. – С.212.
7. Зварич В., Шустер Р. Нумізматичний довідник. – Тернопіль: Державне книжково-журнальне видавництво, 1998. – С.12.
8. Історія міст і сіл УРСР. Волинська область. [головн. редкол.: Тронько П.Т. (гол. ред.) та ін.]. – Київ, 2012. – С. 636.
9. Кучинко М. Давні та середньовічні скарби Волині. – Луцьк: Волинська книга, 2007. – 170 с.
10. Кучинко М. Археологія Волині / М. Кучинко. – Луцьк: Видавництво обл. друкарні, 2005. – 200 с.
11. Кучинко М. Златогорський О. Пам'ятки археології Луцького району Волинської області / М. Кучинко, З. Кучинко. – Луцьк: Волинські старожитності, 2010. – 278 с.
12. Кучинко М. та ін. Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби. / М. Кучинко. – Луцьк, 2008. – С. 47.
13. Нариси культури давньої Волині / [упоряд.: Г. Охріменко, С. Локайчук]. – Луцьк: Видавництво обласної друкарні, 2006. – 596 с.
14. Охріменко Г., Скляренко Н., Каліщук О., Ткач В., Романчук О. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині – Луцьк: Видавництво обласної друкарні, 2007. – 732 с.
15. Потоцкий И. Древняя История Волинской губернии. – Луцьк: Твердиня, 2012. – С. 66.
16. Пасюк І. Грошовий обіг на Волині з найдавніших часів до нашого часу. – Луцьк: Твердиня, 2008. – 140 с.
17. Рыбаков Б. Язычество древней Руси. – Москва, София – Гелиос, 2001. – С.144.
18. Стельмашук Г. Давнє вбрання на Волині. – Луцьк: Видавництво обласної друкарні, 2006. – С.22
19. Спасенных А. Литые кресты 14 – 16 веков как свидетели образования Московской Руси. – Москва: Вера, 2016. С.18.
20. Хома Н. Історія держави і права зарубіжних країн. Навч. посібник. – Київ: Каравелла, 2003. – 474 с.
21. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Т. 2. – Вінніпег, Канада: Накладом товариства «Волинь», 1986. – С.57
22. Щелоков А. Увлекательная нумизматика. Факты, легенды, открытия в мире монет. – Москва: ЭКСМО, 2007. – С.286.
23. Фенглер Х., Гироу Г., Унгер В. Словарь Нумизмата. – М.: Радио и связь, 1982. – С.11
24. Федоров – Давыдов Г. Монеты – свидетели прошлого. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – С.85.
25. Волинський краєзнавчий музей. Фонд групи зберігання нумизматики. Інв. № Н- 345/1/297.

Додатки

Додаток 1.

Додаток 2. Дирхеми зі скарбу

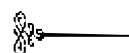
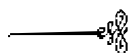
Додаток 9. Дирхеми 8 – 9 ст. з скарбу (аверс): №1 - 794 р., №2 - 779 р., №3-784 р., №4 - 807 р., №5 - 769 р., №6 – 820 р., №7 – 826 р., №8 – 794 р., №9 – 761 р.
Фото 2017 року.

Таблиця окремих характеристик дирхемів з скарбу з с. Доросині

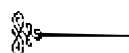
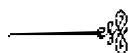
№ монети	Династія, в легенді ім'я халіфа, принца тощо	Рік карбування монети	Місце карбування монети	Вага м-ти. в грамах/ діаметр в сантиметр.	Згадки в легенді монет про регіональних чиновників; особливі категорії монети, інші примітки
1	Абасиди, халіф (Гарун) ар – Рашід	172 р.х 794	обл. Седжестан.	2,8 гр. / 2,5 см	в легенді-про чиновників; рідкісна
2	Абасиди, час халіфів ал Мансура або ал Махді	157 р.х. 779 (?)	м. Абасія	2,6 гр. / 2,6 см.	в легенді - про чиновників; можл. період суперництва халіфа та принца
3	Абасиди, халіф ал Махді	162 р.х. 784	м. Джей	2,9 гр. / 2,8 см	в легенді - про чиновників
4	Абасиди, час халіфа ар Рашіда + ім'я принца ал Аміна	185 р.х 807	м. Мадінат ас Салам	2,9 гр. / 2,5 см.	в легенді - про чиновників
5	Абасиди, халіф ал Мансур	147р.х 769	м. Басра	2,8 гр. / 2,4 см	
6	Абасиди, халіф ал Мамун	198 р.х 820.	м.Самарканд	2,75 гр. / 2,6 см.	в легенді - про чиновників
7	Абасиди, час халіфа ал Мамуна	204р.х. 826	м. Мадінат ас Салам	2,8 гр. / 2,5 см.	
8	Абасиди, час халіфа ар Рашіда	188р.х. 810	м. Мадінат ас Салам	2,9 гр. / 2,4 см.	
9	Абасиди, час халіфа ал Мансура	139р.х. 761	м. Куфа	2,9 гр. / 2,6 см.	
10	Абасиди, халіф ал Махді	162р.х 784	м. Мадінат ас Салам	2,8 гр. / 2,4 см.	
11	Абасиди, час халіфа ал Мамуна	204р.х. 826	м. Самарканд	2,74 гр. / 2,7 см.	
12	Абасиди, час халіфа ар Рашіда	182р.х 804	м. Мадінат ас Салам	2,8 гр. та 2,4 см.	
13	Абасиди, халіф ал Махді	162р.х 784	м. Мадінат ас Салам	2,8 гр. / 2,4 см.	
14	Абасиди, халіф ал	190р.х. 812	м. Ташкент,	2,8 гр. / 2,6	

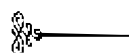
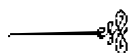

	Мамун		рудник Аш Шаш	см.	
15	Абасиди, час халіфа ал Мансура	138р.х 760	м. Басра	2,8 гр. / 2,5 см	
16	Абасиди, халіф ал Мамун,	197р.х 819	м. Ісфаган	2,84 гр. / 2,5 см.	в легенді - про чиновників
17	Абасиди, час халіфа ар Рашіда	185р.х 807	м. Мухамедія	2,86 гр. / 2,7 см.	в легенді - про чиновників
18	Абасиди, час прот. ал Аміна та ал Мамуна	196р.х. 818	м. Мадінат ас Салам	2,8 гр. / 2,2 см.	
19	Абасиди, халіф ал Махді	163р.х 785	м. Мадінат ас Салам	2,85 гр. / 2,3 см.	
20	Абасиди, час ал Сафаха	134р.х. 756	м. Куфа	2,7 гр. / 2,2 см	
21	Абасіди, халіф ал Махді	158 р.х 780	м. Мухамедія	2,5 гр. / 2,4 см	можливий період міжвладдя
22	Абасіди, халіф ал Махді	162 р.х.784	м. Мадінат ас Салам	2,8 гр. / 2,3 см	
23	Абасіди, халіф ал Мамун	194р.х 816	м. Мухамедія	2,86 гр. / 2,3 см	
24	Абасіди, час халіфів ал Мансура або ал Махді	152 р.х 774	м. Мадінат ас Салам	2,8 гр. / 2,4 см	
25	Абасіди, халіф ал Мамун	186 р.х 808	м. Балх	2,9 гр. / 2,3 см	
26	Абасіди, халіф ал Мамун	186 р.х 808	м. Балх	2,83 гр. / 2,4 см	
27	Абасиди, час халіфа ар Рашіда	192р.х 814	м. Мадінат ас Салам	2,9 гр. / 2,2 см	
28	Абасиди, час халіфа ар Рашіда	180р.х 802	м. Мухамедія	2,9 гр. / 2,3 см	в легенді - про чиновн; рідкісна
29	Абасиди, час халіфа ал Мамуна	198 р.х 820	м. Ісфаган	2,87 гр. / 2,4 см	в легенді - про чиновників
30	Абасиди, халіф ал Мамун	194р.х 816	м. Самарканд	2,8 гр./ 2,6 см	в легенді - про чиновників
31	Абасиди, халіф ал Мансур	152р.х 774	м. Мадінат ас Салам	2,87 гр./ 2,6 см	
32	Омеяди, халіф ал-Хішим	122 р.х 744	м. Васіт	2.8 гр / 2.5см	
33	Абасиди, халіф ал	234р.х 856	обл. Фарс.	3,19 гр./ 2,6	цінна

	Мутавакіл		м.Шіраз	см	
34	Абасиди, халіф ал Мутавакіл	235р.х. 857	м. Мадінат ас Салам	2,94 гр / 2,5 см	
35	Абасиди, халіф ал Мамуна	199р.х. 821	м. Басра	2,95 гр / 2,4 см	в легенді - про чиновників.
36	Абасиди, час халіфа ал Мансура	149р.х 771	пров. Арміній	2,84 гр. / 2,6 см	цінна
37	Абасиди, халіф ал Васік	228р.х. 850	м. Ісфаган	2,95 гр / 2,7 см	
38	Омеяди, халіф ал-Валід I	90р.х 712	м. Васіт	2,68 гр / 2,7 см	
39	Омеяди, халіф ал Валід II	125р.х 747	м. Мадінат ас Салам	3,13 гр./ 2,6 см	
40	Абасиди, халіф ал Манді	160р.х. 782	м. Мадінат ас Салам	2,84 гр / 2,6 см	
41	Абасиди, халіф ал Мутавакіл	243р.х. 865	м. Мадінат ас Салам	2,36 гр. / 2,4 см.	
42	Абасиди, час халіфа ал Мамуна	198 р.х 820	м. Ісфаган	2,88 гр. / 2,5 см	в легенді - про чиновн; рідкісна
43	Абасиди, час халіфа ал Мутавакіла	242р.х 864	м. Мерв	2,96 гр. / 2,88 см	цінна
44	Абасиди, халіф ал Мутавакіл	238р.х. 860	обл. Фарс, м.Шіраз	2,85 гр / 2,7 см	цінна
45	Абасиди, халіф ал Масік	231р.х. 853	обл. Фарс, м.Шіраз	2,95 гр. / 2,6 см	
46	Омеяди, халіф ал Валід II	125р.х 747	м. Мадінат ас Салам	2,85 гр. / 2,4 см	
47	Абасиди, час халіфа ар Рашіда	187р.х 809	м. Мухамедія	2,92 гр. / 2,5см	можливий період міжвладдя
48	Абасиди, час халіфа ар Рашіда	187р.х 809	м. Медінат ас Салам	2,93 гр. / 2,4 см	
49	Іспехеди Табаристану, емір (?) Омар	160р.х. 782	обл. Табаристан,	1,9 гр. / 2,2 см.	васали Абасидів
50	Абасиди, час халіфа ал Мансура	147р.х 769	м. Басра	2,8 гр. / 2,3 см	
51	Абасиди, час халіфа ал Мансура	149р.х 771	м. Медінат ас Салам	2,87 гр. / 2,6см	
52	Абасиди, час халіфа ал Мансура + імя принца	148р.х 770	м. Медінат ас Салам	2,9 гр. / 2,6см	

	ал Махді				
53	Абасиди, халіф ал Амін	191 р.х 813	рудник «Баджунайс», Вірменія	2,9 гр. та 2,6 см	рідкісна
54	Абасиди, час халіфа ал Мансура	153р.х 775	м. Медінат ас Салам	2,9 гр. / 2,6 см	
55	Абасиди, час халіфа ал Мансура	без дати 775 (?)	м. Медінат ас Салам	1,0 гр. / 2,5 см	фрагмент
56	Абасиди, час халіфа ал Махді	162 р.х 784	без назви монет. двора	1,2 гр. / 2,5 см	фрагмент
57	Абасиди, с халіф ар Рашід	184р.х 806	м. Зеренж (?), обл. Хорасан	1,5 гр. / 2,5 см	фрагмент, в легенді про чиновників.
58	Омеяди, час халіфа ал Валіда II	122р.х 744(?)	м. Васіт	1,3 гр. / 2,6 см	фрагмент
59	Абасиди, час халіфа ал Мансура	148р.х 770	м. Медінат ас Салам	0,77 гр. / 2,5 см	фрагмент
60	Абасиди, халіф ал Мансур	без дати 775 (?)	м. Медінат ас Салам	1,6 гр. / 2,6 см	фрагмент
61	Абасиди, час халіфа ал Махді	162р.х 784	м. Басра	2,86 гр. / 2,3 см	в легенді про чиновників.
62	Абасиди, халіф ал Мутадід	286р.х 908	без монетн. двору	2,9 гр. / 2,7 см	в легенді про чиновників.
63	Абасиди, час халіфа ал Мансура	139р.х 771	м. Медінат ас Салам	2,3 гр. / 2,2 см	наслідування дирхема (підробка?)
64	Харіджіти північн. Африки	184р.х 806	без монетн двору	1,83 гр. / 2,4 см	
65	Абасиди, час халіфа Мутасіма	241р.х 863	без монетн. двору	2,92 гр / 2,7 см	можливий період міжвладдя
66	Абасиди, час халіфа ал Мансура	158р.х 780	м. Медінат ас Салам	2,8 гр. / 2,4 см	
67	Абасиди, час халіфа Мутасіма	223р.х 845	рудник Аш – Шаш, (Ташкент)	2,93 гр / 2,7 см	
68	Легенда на монеті не читається.				
69	Абасиди, халіф ал Мутавакіл	235р.х. 857	Без мон. двору	3,48 гр. / 2,7 см	
70	Легенда на монеті не читається			3,25 гр. / 2,6 см	

